

Տյուրք մանաւանդ, հին Տուրքին շատ ամուր բերդ մըն էր Այնթապին քովիկը՝

Ցանկերորդ դարուն մէջ (962ի միջոցին) երբ Հռոմէիցը գրաւեցին Մեն շայոց երկիրները (անշուշտ Վասպուրականի մասին է խօսքը), ուր Սարակինոս ցեղերը կը տիրէին, շատ Հայեր կայսրութեան երկիրները ապաստանեցան, ասոնց՝ բոլոր Սեբաստիոյ նահանգը տրուեցաւ եւ այս Հայերուն յանձնուեցան նաեւ Արարներէն առնուած ամրոցները, որոնք՝ ըստ Շլումբերգերի՝ Մարմըճ, Տյուրք եւ այլն էին (էջ 250. Եւ. Նոթ.)։

Տյուրք եթէ Արամազդի տիրոջներէն մէկն է, կրնանք վստահաբար ըսել թէ Սուրբ քաղաք մըն ալ (== Հիւրապոլիս) Տյուրք ինքն էր շատ հին անցեալի մը մէջ։ Արարական, բիւզանդական, խաչկարական եւ այլն արշաւանքներու ատեն իբր գաւառ, իբր Ս. Պողոսի պէս հայ վանք ունեցող գաւառ մը, որ Նիկիոսի որդի եւ իր յաջորդներուն ատեն կարեւոր գրի մը կը կազմէ Մարաշի հետ Բիւզանդիոյ տիրապետութեան սահմաններուն մէջ, ասոնք ալ հիմալ աւերակներու վերանորոգման են եւ աւերակներէն շատերն ալ արտ ու ագարակի եղած են իբր թէ բնաւ գոյութիւն ունեցած չըլլային։

Տյուրք տիրոջը գտնէ անեղծ ու անսխալ կերպով Արամազդի ժամանակները ճեղքելով պահուած եւ հասած է մեզ եւ պիտի պահուի անշուշտ, միշտ իրեն հետ պահելով նաեւ ոչ միայն Ս. Պողոսի նորագիւտ վանքին յիշատակը, այլ նաեւ ծով կողուած փոքրիկ գղեակը, Անտիոքայ երկրին, Տյուրք գաւառին մէջ։

(Էւրոպական.)

Բ.

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ԵՂԵՐՏԻՐՈՒԳՈՒՄՈՒՆ ԼՈՍԻՆԵՐԵՍԻ ԺԱՅՈՒՐԳՈՒՅԵՐՈՒԹԵՆ ՎԻՐՈՒԹԻՐՈՒՆ՝ ԵՂԵՐՏԻՐՈՒՆ ԶԵԽԵՐ ԿՄԵՆԻՆ. — ԱՄՈՒՆ՝ ՊՇՈՏԵՐՈՒԹԵՆ ԻՐԵՆՈՒԹԵՆԵՐՆ ԻՆ ՊՇՈՏԵՐՈՒԹԵՆԻՆԵՐ՝

(Էւրոպական.)

Հոգաբարձուներուն թիւն այն ատեն ամ փոփոխեցաւ, երբ Դրամսիւրուանիոյ եպիսկոպոսն 1851ին զԷմերիկոս Զիգրեանը՝ լատին եկեղե-

ցւոյն ժողովրդապետի փոխանորդ անուանեց։ — Աս միջոցին երկու Հոգաբարձուներու մէջ բաժնուեցաւ 262 ֆիորին եւ 50 քրայցեր վճարքը, 1863ին ետքը, հոգաբարձուի տարեկան վճարքն էր 300 ֆիորին։ Իսկ 1890ին, ասոր պաշտօնին հետ կրօնագիտութիւն սորվեցնելն ալ միանալով՝ այսօր կ'ընդունի Հոգաբարձուն 352 ֆիորին եւ 50 քրայցեր, իսկ բնակութեան համար 60 ֆիորին։ —

Ունիմք ձեռուներս փոփոխակի դաշինք մըն ալ, զոր հայածէս կղերն Եղիսարեթուպոլսոյ հասարակութեանը հետ ըրած է 1862ին, որ Դրամսիւրուանիոյ լատին եպիսկոպոսէն վաւերացուած է։ — Ասոր մէջ հասարակութիւնն ինքզինք կը պարտաւորէ, որ չէ թէ միայն նոր ու կարգաւորեալ բնակութիւն կու տայ ժողովրդապետին, ու կղերին հետ փոփոխութիւն ընելով՝ կարգաւորեալ նոր գպրոց ու հիւանդանոց մը կը կանգնէ, հայա նաեւ ասոնց ու քաղերին անկեղանոցին նորոգութեանը հոգ կը տանի։

Ահաւասիկ քաղաքային վերութեան ու եկեղեցական իշխանութեան մէջ գրուած միութեան թղթին հայերէն թարգմանութիւնը։

«Վարը նշանակուած օրը՝ յայտնի միութիւնն ու փոփոխակի դաշինքը գրուեցաւ Եղիսարեթուպոլսոյ հայածէս կղերին եւ քաղաքային հասարակութեան մէջ գերապայծառ եպիսկոպոսին վաւերացուածմամբ։

1. Որովհետեւ միշտեւ հիմակ ժողովրդապետի բնակարանը հին քահանայական տունն մէջն էր, զոր ողորմած հոգի Անդրէաս Տիագոնի շինած եւ պարգեւած էր, իբրեւ քահանայից բնակութեան տեղ — ու զպրոց։ Իսկ ժողովրդապետին ախոռն ու խոհանոցը՝ հին եկեղեցւոյն բակին մէջ՝ ու ըստ մասին տիրացուի բնակութեան տեղ գործածուող եկեղեցական երկրին վրայ էր. — ու որովհետեւ աս տեղերը՝ ժողովրդապետի բնակութեան յարմար չէին մէկ կողմանէ, բայց մէկալ կողմանէ՝ անոր համար ալ, որ այս տեղն աւելի յարմար էր զպրոցի. — ուստի Եղիսարեթուպոլսոյ հասարակութիւնն, իբրեւ բնակութեան տեղ, փոխարէն կու տայ ժողովրդապետին նոր փողոցին մէջ եղած 71 թիւ ունեցող տունն՝ իր բոլոր տեղովն, երկրորդն ու այն տեղւոյն վրայ գտնուած տներովը։ — Եւ որովհետեւ այս տեղը պար-

« Doulouk ou Doluk, l'ancienne Doliché, était à cette époque un très fort chateau voisin d'Ain-tab, (էջ 218) »

« En Syrie, une ligne allant de l'est à l'ouest et passant à mi-chemin entre Doulouk et Marach, marquait

à peu près, à l'avènement de Romain II, la limite septentrionale des territoires qui relevaient encore entièrement de l'autorité du prince d'Alep, » (էջ 138.)

տեղ չունի, անոր համար այս տեղւոյն կը տրուի ու կը կցուի ան պարտեզը, որ կընդին հին ժամին բակին մէջ գտնուած տեղւոյն վրայ կեցած է. զոր մինչեւ հիմակ ժողովրդապետը կը գործածէր: — Աս պարտեզին, հիմակ գուռ մըն ալ շինուեցաւ, ժողովրդապետին ընտելութեանը կողմանէ, որովհետեւ անոր վարի մասին մէջն է պարտեզը:

2. Աս առաջին կէտին մէջ եղած փոփոխութեան հետեւութեամբն, որովհետեւ եկեղեցւոյն հին ժամին բակին մէջ գտնուած երկիրն եւ աները, մէկտեղ ամփոփուած են — վասն զի քաղաքային հասարակութիւնը նայեցաւ որ կարելի եղածին չափ ժողովրդապետին ամէն հարկաւոր բաները մէկտեղ ըլլան — ասոնք հիմակ քաղքին սեպհական ստացուածքը դառնալով՝ եկեղեցւոյ հին երկրին վրայ, մնաց միայն ան երկու խոցը՝ զորոնք գեւա տիրացուն կը գործածէ: — Ուստի որպէս զի աս երկրին ալ երկուքին՝ կամ հասարակաց ըլլալը դադրի, եւ եկեղեցւոյն երկիրը՝ քաղաքայինէն բաժնուի ու եկեղեցին իր յատուկ ստացուածքը՝ նոյնպէս քաղաքային հասարակութիւնն ալ իրենն ունենայ ու ըստ կամի կործնայ գործածել, անոր համար՝ այս հասարակաց երկիրը կը փոփոխուի, այնպիսի կերպով մ'որ՝ վերի յիշուած բոլոր տունն ու երկիրը, որ հին ժամին 75 թուին տակն է, եւ մինչեւ հիմակ ժողովրդապետն եւ տիրացուն կը գործածէին՝ անցին քաղաքային հասարակութեան գործածութեանը՝ գուրս առնելով պարտեզն, որ արդէն առաջին կէտին համեմատ՝ ժողովրդապետին նոր ընտելութեանը հետ կցեցաւ: — Իսկ քաղաքային հասարակութեանէն՝ անցնի եկեղեցւոյն, ան կոմիտեով ծածկուած, երկու խոց ունեցող քաղք տունն, որ լեպէտ հին ժամուն բակին 77 թուին տակն է, եւ մինչեւ հիմակ առժամանակեայ կերպով՝ տրուեցաւ լուսարարին իբրեւ ընտելութեան տեղ: — Սակայն քաղաքային հասարակութիւնը պարտաւորեալ է, աս՝ հիմակ եկեղեցւոյ անցուած բոլոր տունը, ներսէն ու դրսէն իր յատուկ ստեղծով նորոգելու եւ այն կերպով եկեղեցւոյն տալու:

3. Որովհետեւ առաջին կէտին համեմատ, ժողովրդապետին իբրեւ ընտելութիւն տրուեցաւ 77 թուին տակ եղող երկիրը՝ զոր բարեյիշատակ Ղեշեք, Ռափայելեան գնած էր աղբիկ տղոց դպրատուն հիմնելու համար. — բայց աս տեղն աղբկանց դպրոց ըլլալու անյարմար է, մէյ մ'անոր համար, որ հեռու տեղ է, մէյ մ'ալ

որ Ռափայելեանէն հիմնուած մէկ դասին, ուրիշ դաս մըն ալ հիմնեց ու կցեց հիմակ քաղաքային հասարակութիւնը: Ուստի աղբիկ տղոց դպրոցը կը փոխադրուի կը տարուի քաղքին մէջ տեղուանքը՝ Գիշ կողուած փողոցին 100 թիւ ունեցող՝ առանձինն գտնուած տունը, որ մինչեւ հիմակ իբրեւ անկելանոց կը գործածուէր: — Աս տեղւոյն վրայ՝ քաղաքը, շատ ծախքերով վեց սենեակ շինած՝ շէնքը բոլորովին նորոգած, եւ առւած է աղբիկ տղոց, երկու դասի համար. — երեք սենեակ՝ մէկ դասին, ու երեք սենեակ մէկալ դասին եւ վարպետու հինքունն ընտելութեան համար:

4. Երրորդ կէտին համեմատ, որովհետեւ մինչեւ հիմակ անկելանոցն աղբիկ տղոց դպրոցի փոխուեցաւ. Եղեսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնը կ'որոշէ, որ երկրորդ կէտին մէջ — եկեղեցւոյն հետ փոխած երկիրն ու տունը՝ իր բոլոր ամբողջութեամբն ըլլայ աղքատաց, պարտաւորելով ինք զինք որ այս շէնքը գեւա առաջիկայ տարւոյն ընթացքին մէջ, իր յատուկ ծախքով կը շինէ, կը կանգնէ ու զատ զատ սենեակներու կը բաշխէ: Այնպիսի կերպով մ'որ, հին անկելանոցին մէջ եղած երկու սենեակն — որ արական շինչին մէջ սպառած՝ բայց իրական շինչին մէջ՝ գեւա Հունգարիա ապրող աղնուական Անտոն Խիգուցեան, երբեմն քաղքին գլխաւոր դատաւորին եւ իր եղբորը՝ Գրիգոր Խիգուցեան անունին վրայ դրուած հիմնարկութիւնը կը կազմէր — նոր աղքատանոցին մէջ ալ, 1769ին դեկտ. 9ին եղած դաշնագրութեան համեմատ՝ Խիգուցեան գերդատասկին եւ յիշատակին համար մնայ, եւ մշտնջենապէս այնպէս պահուի: — Դարձեալ՝ որովհետեւ Եղեսաբեթուպոլսէն Հունգարիոյ որոացհազո կոչուած տեղը գաղթած արնուական Գապտեպովեան գերդատասանն ալ՝ աղքատանոցին եւ երկրին տարածութեանը համար տեղ մը, եւ անոր վրայ եղած տունը 600 Ֆիլիսթով գնած էր, որ հիմակ աղքատանոցին հետ կապուեցաւ, անոր համար Գապտեպովեան հիմնարկութեան անդադրի տակ, նոր աղքատանոցին մէջ մէկ մեծագոյն սենեակ մը նշանուի, որ մշտնջենաւոր ժամանակաց համար իր անունին վրայ մնայ — ինչպէս որ կարգադրեց Գապտեպովեան եղբարց հիմնարկութիւնը 1805 մայիս 25ին:

5. Քաղաքային հասարակութիւնն, իբրեւ պաշտպան, իր վրայ կ'առնու, առաջին կէտին

1 Գեւ Հաս. Բ. էջ 104-106:

տակ եղած ժողովրդագիտական նոր շէնքին եւ երբորդ կէտին տակ նշանակուած աղջկանց դպրոցին, ինչպէս նաեւ շրջորդ կէտին մէջ եղած աղքատանոցին — ամէն ժամանակ հարկաւոր նորոգութեանց նկատմամբ ունեցած պարտականութիւնը կատարելու:

Տուեալ յեղիսաբեթուպոլսոյ յամի Տեսառն 1862 մարտ 21ին:

Յանուն Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան

{Խմբանէն Վարսալունեան յ. յ.}

գլխաւոր դատաւոր:

{Կարիւլյան Սէֆօփէլեան յ. յ.}

գլխաւոր պաշտպան:

{Իրեփան Անդէլէ յ. յ.}

առաջին քարտուղար:

{Եփրէիմ Անդէլեան յ. յ.}

կանոնիկոս աւագերէց եւ ժողովրդագետ:

Եպիսկոպոսական տեղապահ, աս՝ եկեղեցւոյ եւ քաղաքային ժողովքին մէջ փոխ ի փոխ եղած դաշնադրութիւնն ու սուշութիւնը՝ գովութիւնամբ ընդունեցաւ ու վաւերացուց: Դաշնաւորաց եւ անոնց յաջորդաց վրայ Աստուծոյ օրհնութիւնը խնդրեց յաջորդ խօսքերով:

“Եղիսաբեթուպոլսոյ հայ կղերին եւ այն տեղի քաղաքային աղետական ժողովին մէջ կրօնական ջերմեւանդութեամբ եղած հոգեւոր ու աստուածային դաշնադրութիւնն՝ եկեղեցւոյ կողմանէ կ'ընդունիմ, կը վաւերացնեմ եւ կը հաստատեմ. — ու դաշնադրութիւն ընողներուն եւ իրենց յաջորդացը վրայ Աստուծոյ սուրբ օրհնութիւնը կը մտղծեմ:

Գործապուրկ յամի Տեսառն 1862 յուլիս 5:

Գերապայծառ եպիսկոպոսին հեռաւորութեանն առթիւ՝

{Խմբանէն Սարգիս յ. յ.}

եպիսկոպոսական ընդհ. տեղապահ:

(Ըդրանդիկ):

ՅՈՂՁ. ԱՆՆԺԻ

Ք Ր Ք Ա Յ Ո Ւ Ք Ի Ն

ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԺՐՈՒՆԻ

(ԱՆՉՆԱԿԱՆ ՅԻՇԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ)

(Ըդրանդիկ):

Բ.

Իմ անձնական ծանօթութիւնը հանգուցեալ մեծ հրապարակախօսի հետ՝ կը սկսի 1882էն: Այդ միջոցին ես՝ նորաւարտ դպրոցական, վերադարձեր էի իմ ծննդավայր՝ Բաթումի նահանգն, որ իմ բացակայութեան ժամանակ աշխարհագրական մեծ փոփոխութեան էր ենթարկուել: Երկրի մայրաքաղաքն այլ եւս Կ. Պոլսը չէր, այլ Ս. Պետերբուրգ: Նոր՝ առական կառավարութիւնը կամաց կամաց կը փոխեր նախկին տիրապետութեան ժամանակ տիրող կարգերը: Աչքի գարնող գլխաւոր փոփոխութիւնն այն էր, որ վարչական բոլոր գլխաւոր պաշտօնները՝ գաւառապետներ սկսած մինչեւ հասարակ ոստիկանը՝ երբեմն նոյն իսկ զինուորական ոյժի ներկայացուցիչն էր թուէր չէին, այլ հայեր, կովկասցի առասպառաշ հայեր: Աւելորդ է ասել թէ՛ իրենց ուրախ էր առհասարակ հայ ժողովուրդն՝ իրերու այս նոր վիճակէն: — Իսկ թուրքերն սկսեցին էլն գաղթել, թէեւ զժողովութեան առանձին պատճառներ չունէին — բաց ի չարկէ իշխանութիւնը կորուսած լինելէ — որովհետեւ առաջ կառավարութիւնը դիտմամբ այնպիսի հայ պաշտօններ էր նշանակել, որոնք գիտէին միանգամայն նաեւ թրքերէն լեզուն, հետեւաբար անընդմիջական յարաբերութեան մէջ էին բուն ժողովրդի հետ: Ահա այս հայ պաշտօններու ջով տեսայ առաջին անգամ՝ Մշակ, լրագիրը: Լեզուն նախ շատ խորթ երեւաց, բայց գտնուելով բոլորովին նոր, կովկասեան շրջանի մէջ, առասպառաշ բարբառին ընտելանայ երկար ժամանակի կարօտ չեղած: Կար մի ուրիշ բան, որ առաջին վայրկեանէն իսկ գրաւած էր իմ ուշադրութիւնը. լրագրի քննադատական հայեացքն էր շրջապատող կեանքի երեւոյթներու վրայ. պակասութիւններու՝ լինի այդ ժողովրդի թէ իւր հովիւներու՝ անխնայ մեղակցում, ամենալայն հայեացք, նախապաշարութեան գեմ՝ հայածանք եւ նոր, մինչեւ այն ժամանակ անտուրք՝ գաղափարներու տարածում: — Եւ այս՝ լրագրի ամէն մի թուի մէջ, երէկ ինչպէս այսօր, այսօր ինչպէս վաղը, միշտ անփոփոխ իր սկզբունքներուն վրայ: — Մասաւորապէս գեւ. եւ ոչ բոլորովին